

МОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОШКІЛЬНЯТ

Шевчук-Клюжева О. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджено особливості онтогенезу дитячого мовлення як процесу конструювання мовної системи в ситуації масового контактного білінгвізму між близькоспорідненими мовами в дитячому середовищі. Передусім розглянуто соціолінгвістичні показники функціонування української мови під час формальної та неформальної комунікації дітей дошкільного віку у стабільних дитячих колективах, у результаті чого окреслено поняття сімейної мовної політики в контексті процесу соціалізації, проаналізовано різні моделі сімейної мовної політики. Зіставлено ефективність застосування до дитини певної батьківської стратегії мовного виховання (як усвідомленої, так і інтуїтивної) і реальні мовленнєві практики, яких набуває дитина під час переходу з первинного соціуму до вторинного.

Стаття репрезентує дані соціолінгвістичного опитування дорослих, що беруть участь у вихованні дошкільнят, які відвідують дитячі садочки міста Києва. Результати даних опитування уможливили визначити узагальнений соціолінгвістичний портрет київських родин з дітьми дошкільного віку, з'ясувати кількісні показники одномовних, двомовних та багатомовних сімейних мовних практик, простежити взаємозалежність між мовленнєвою поведінкою батьків та мовленнєвою поведінкою дітей.

Розглянуто чинники та мотиви, що впливають на, по суті, визначають перебіг мовленнєвого розвитку дитини. Зокрема, проаналізовано ситуацію природного оволодіння другою мовою дітьми дошкільного віку шляхом занурення в нове мовленнєве середовище та перебування у білінгвальному середовищі. Особливу увагу приділено питанню батьківської стратегії мовного виховання як індивідуального параметра та його співвідношення з національною стратегією формування дитячих мовленнєвих навичок.

У статті проаналізовано українсько-російські кодові перемикання як одну з найпоширеніших мовних практик дитячих неодномовних колективів та наслідки такої мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: білінгвізм, сімейна мовна політика, мовна соціалізація, перемикання кодів, змішування кодів.

Shevchuk-Kliuzheva O. V. Language practices of the Ukrainian preschoolers. The article researches the peculiarities of the ontogenesis of children's speech as a process of constructing the language system in the situation of mass contact bilingualism between closely related languages in the children's environment. First of all, the sociolinguistic indicators of the functioning of the Ukrainian language during formal and informal communication of preschool children in stable children's groups are considered, as a result of which the concept of family language policy in the context of socialization is outlined. The effectiveness of applying to the child a certain parental strategy of language education (both conscious and intuitive) and real speech practices that the child acquires during the transition from primary to secondary society are compared.

The article represents the data of the sociolinguistic survey of adults involved in the education of preschoolers who attend kindergartens in Kyiv. The results of the survey allowed to determine a generalized sociolinguistic portrait of Kyiv families with preschool children, to determine the quantitative indicators of monolingual, bilingual and multilingual family language practices, to trace the relationship between parental speech behavior and children's speech behavior.

Factors and motives that influence and, in fact, determine the course of speech development of the child are considered. In particular, the situation of natural mastery of the second language by preschool children by immersion in a new speech environment and being in a bilingual environment is analyzed. Particular attention is paid to the issue of parental strategy of language education as an individual parameter and its relationship with the national strategy for the formation of children's speech skills.

The article analyzes Ukrainian-Russian code switching as one of the most common language practices of children's bilingual groups and the consequences of such speech behavior.

Key words: bilingualism, family language policy, language socialization, code switching, code mixing.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Представники Лінгвістичного товариства Америки зазначають, що відносно небагато націй у світі є одномовними, оскільки різні за кількістю групи людей, які живуть у межах певних державних кордонів, використовують у повсякденному житті різні мовні коди та субкоди. Україна – одна з таких держав. Мовна ситуація в Україні є досить специфічною, оскільки, попри законодавчо

закріплену офіційну одномовність, комунікативна потужність контактної російської мови лишається досить високою серед різних вікових груп населення, зокрема й серед дітей як у формальному, так і неформальному спілкуванні. Дослідження дитячого мовлення та щоденних мовленнєвих практик допоможе зрозуміти особливості двомовності та багатомовності в Україні як соціального та культурного феномену. Аналіз дитячих мовленнєвих

практик відображає реальну мовну ситуацію поза історичним і політичним контекстом, безпосередньо демонструє основні тенденції розвитку державної мовної політики та її ефективність, зокрема у сфері початкової освіти, де реалізують мовленнєві інтенції діти дошкільного віку у процесі соціалізації.

Особливої значимості соціолінгвістична характеристика сімейних мовних практик набуває в ситуації білінгвізму, адже дає зрозуміти реальну комунікативну потужність контактних мов серед різних вікових груп, частоту та ситуації використання мов як на рівні первинного, так і на рівні вторинного соціумів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка української білінгвальної мовної ситуації, на жаль, не спричиняє великого наукового ажіотажу серед вітчизняних мовознавців, очевидно, через складність здійснення подібних досліджень. Проте саме такі дослідження дають відповідь на питання щодо кількісних та якісних показників використання мов. Відомі праці в цій царині О. Данилевської [2], Л. Засекої [3], Л. Калмикової [4]. На відміну від українського мовознавства, європейська та американська лінгвістика із середини ХХ століття, коли почали з'являтися перші серйозні напрацювання про ранній білінгвізм та мовленнєвий онтогенез у неодномовній ситуації, встигла напрацювати чимало матеріалів про різні особливості білінгвального розвитку дітей. Першим, хто здійснив максимально ґрунтовну лінгвістичну характеристику білінгвального розвитку дитини на різних рівнях мовної системи, був Вернер Леопольд (Werner F. Leopold) із його багатотомним дослідженням дитячого мовлення власної дитини [12]. Сьогодні дослідження про білінгвальний та мультилінгвальний дитячий розвиток сформувалися в окремий напрям мовознавчих студій – вікову білінгвіологію, що має чимало наукових розвідок про особливості когнітивного розвитку ранніх білінгвів (Ellen Bialystok [6], Patrick Lee [11], James Cummins [7], Michael Tomasello [15]), вплив сімейної мовної політики та послідовне впровадження батьківської стратегії мовного виховання на формування дитячого мовлення (Lyn Fogle [9]), перемикання та змішування кодів у ранніх білінгвів (Peter Auer [5]) тощо. Наше дослідження дитячих мовленнєвих практик у ситуації масового білінгвізму оперте на праці Л. Виготського [1], Ч. Осгуда [8], В. Ламберта [10], де розглянуто весь спектр лінгвокультурологічних проблем неодномовних ситуацій.

Формулювання мети й завдань дослідження. **Мета** статті полягає в аналізі мовленнєвої поведінки українських дошкільнят через соціолінгвістичне опитування батьків та характеристику сімейної мовної політики. **Мета** статті передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) схарактеризувати сферу сімейної мовної політики як новий напрям дослідження, що об'єднує мовну політику та вивчення мови дітей; 2) визначити кількісні показники білінгвальних і мультилінгвальних сімейних практик та їхню кореляцію з дитячою мовленнєвою поведінкою; 3) проаналізувати українсько-російські кодові перемикання в ранніх білінгвів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

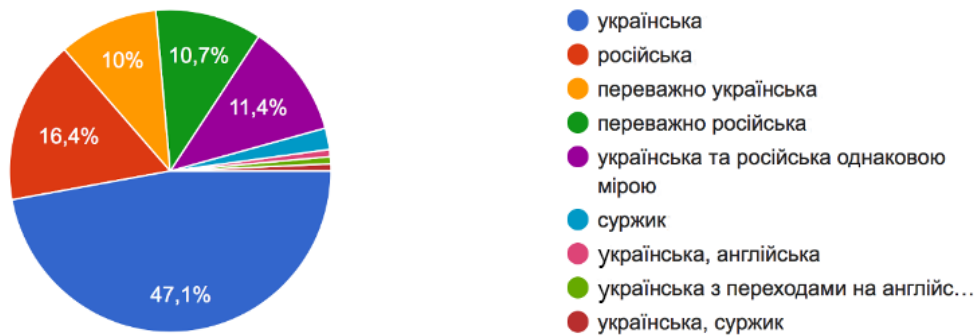
Дані нашого дослідження, висновки та узагальнення ґрунтуються на результатах двох анонімних соціолінгвістичних опитувань: «Особливості дитячої комунікації в мультилінгвальному суспільстві» (листопад 2021 р.) та «Українська мова з дитячого садка», яке проводилося департаментом освіти і науки Київської міської державної адміністрації серед батьків дітей, які відвідують дошкільні заклади освіти м. Києва (січень 2022 р.). Загальна кількість респондентів двох опитувань становить 20 728. Перелік опитуваних дає можливість сформулювати уявлення про соціолінгвістичний портрет київських родин, які виховують дітей дошкільного віку, а також чітко зрозуміти особливості функціонування та кількісне співвідношення контактних мов у білінгвальній ситуації, зміни в мовленнєвій поведінці дітей у процесі соціалізації.

Зрозуміло, що мовні колективи – як сімейні, так і на рівні вторинного соціуму – є дуже різноманітними, адже в них і діти, і дорослі реалізують свої комунікативні наміри за допомогою усіх можливих засобів комунікації, серед іншого й різних мовних кодів, якими володіють. Ми простежили взаємозалежність між мовленнєвою поведінкою батьків та мовленнєвою поведінкою дітей, зокрема таку, як мовна стійкість. Найважливішим показником щодо характеристики сімейної мовної політики є мова родинного спілкування та рідна мова дитини, адже саме ці параметри і визначають як усвідомлену, так підсвідому батьківську стратегію мовного виховання в родині. За даними опитування «Особливості дитячої комунікації в мультилінгвальному суспільстві», яке ми проводили на базі одного визначеного приватного дитячого садочка міста Києва, українська мова є мовою родинного спілкування для 47,1% респондентів, російська мова – для 16,4% респондентів, тобто у цих варіантах відповіді респонденти чітко ідентифікують свою домінуючу мову (див. діаграму 1).

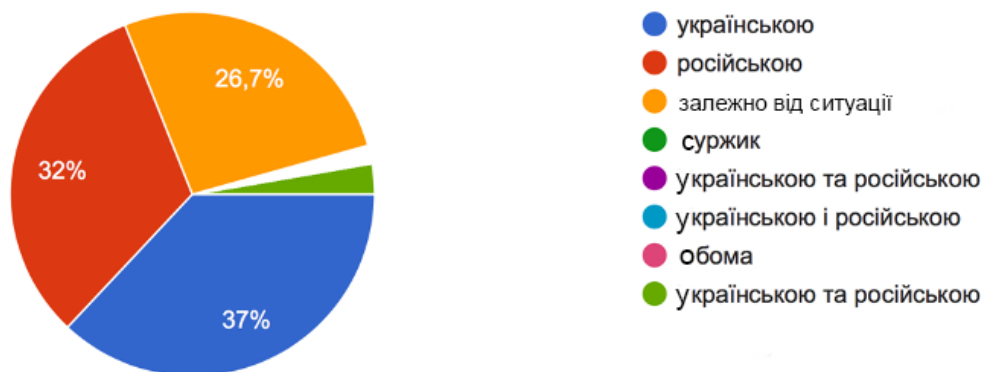
Три інші групи респондентів у цьому опитуванні, які обирали відповіді «переважно українська», «переважно російська» і «українська та російська однаковою мірою» для характеристики мовної ситуації в родині, кількісно складають 32,1%. Цей досить високий показник «невизначеності» щодо домінуючої для родини мови демонструє, по суті, білінгвальність родинних практик, що, очевидно, впливає і на мовленнєву поведінку дітей.

Деякі інші кількісні показники стосовно мови родинного спілкування містить опитування, яке охопило батьків більшості муніципальних дитячих садочків міста Києва «Українська мова з дитячого садка». Для батьків цієї групи респондентів майже однаково розподілилися відповіді між українською мовою (37%) та російською мовою (32%). Цей факт домінуючості російської мови для родин насамперед свідчить про її комунікативну потужність у неформальному спілкуванні (див. діаграму 2).

Показник ситуативності мови родинного спілкування і її залежність від комунікативних обставин у цьому опитуванні є також досить високим і складає 26,7% (див. діаграму 2).

Діаграма 1. Мова вашого родинного спілкування (140 відповідей)

Діаграма 2. Якою мовою Ви спілкуєтеся вдома (20 562 відповіді)

Результати опитувань щодо кількісних показників мови родинного спілкування підтверджують факт поширення різних форм українсько-російської двомовності. Така велика кількість білінгвальних родин, які віддають перевагу контактній мові в неформальному спілкуванні, є до певної міри тривожною, оскільки важливість сімейної мовної політики не варто недооцінювати, адже саме вона формує подальшу траєкторію мовленнєвого розвитку дітей, безпосередньо пов'язана з успіхами дітей у шкільному навчанні. Зрозуміло, що оцінка важливості мовленнєвого середовища залежить від підходу до визначення механізмів засвоєння мови: або ми дотримуємося функціонально-конструктивістського підходу із його культивуванням відповідного середовища та низки соціальних мовних факторів, що визначають подальший мовленнєвий розвиток людини; або генеративного підходу з універсальною граматикую та «вмонтованим» у мозок приладдям, що визначає параметри та орієнтири мовленнєвого розвитку. З урахуванням того, що обидва підходи мають логічне обґрунтування, все ж таки хочемо звернути увагу на те, що ми говоримо саме про оволодіння мовою у процесі спілкування (acquisition), а не у процесі системного навчання (learning), тому мовне середовище, де розвиває свої мовленнєві навички дитина, для української мовної ситуації є майже визначальним чинником [14]. Останні дослідження з білінгвології також підтверджують цю думку, і навіть дещо розширюють її: до соціальних факторів та мовного середовища, що визначають напрям та шляхи засвоєння мови дитиною,

додається мовленнєва поведінка дорослих, що перебувають поряд із дитиною і, по суті, свою мовленнєвою поведінкою, навіть не завжди усвідомленою, спонукають дитину до оволодіння мовою та формування певних мовних навичок і компетенцій.

Не менш актуальними є дані про білінгвальність частини київських родин із дітьми, що є ранніми білінгвами, і для осмислення не лише послідовного, але й одночасного білінгвізму та супровідних понять, таких, наприклад, як «рідна мова», і про критичність темпорального критерію його засвоєння. Найбільш поширеним серед мовознавців є погляд на вікову кореляцію з поняттям «рідна мова»: якщо оволодіння мовою починається у віці до трьох років, коли ще невисокий за кількістю показник словникового запасу та дитина використовує переважно прості синтаксичні конструкції, ми можемо говорити про другу рідну мову; якщо ж нова мова потрапляє в життя дитини після трьох років, коли вже є ознаки формування морфології, тобто коли дитина усвідомлює правильний вибір потрібної морфологічної форми (відмінок, час дієслова тощо), варто визначати цю мову як другу, але не рідну.

Таким чином, батьки при усвідомленні чи не дуже стратегії мовного виховання, що реалізується в сімейній мовній політиці, задають параметри для реалізації закономірних принципів мовленнєвого онтогенезу. Дискусійним у ситуації з процесом соціалізації і переходом із первинного до вторинного соціумів є момент неможливості вплинути на мовленнєву ситуацію, де перебуває дитина із певними мовними сімейними орієнтирами. Тобто досить

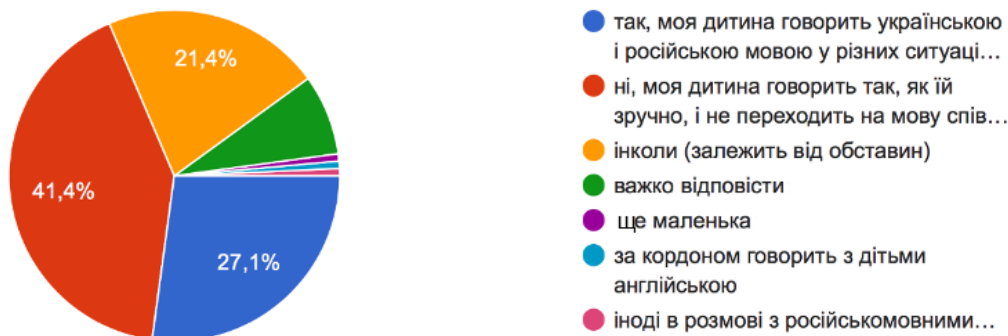
типовою, зважаючи на кількісні дані поширення родинних білінгвальних практик, є ситуація, коли батьки не планували виховувати свою дитину як українсько-російського білінгва, але дитячий мовний колектив, репрезентований дітьми з різними домінуючими мовами, вносить свої корективи: відбувається процес оволодіння мовою через спілкування із носіями.

Важливим критерієм, який варто брати до уваги при характеристиці мовних практик дітей дошкільного віку, є перемикання кодів. Батьки дошкільнят зауважили, що досить часто діти змінюють мову спілкування, інколи орієнтуючись на обставини комунікативного акту. Для 48,5% дітей кодове перемикання є однією з поширених практик, що свідчить про формування раннього активного білінгвізму між близькоспорідними мовами через соціалізацію і дитячі колективи (див. діаграму 3).

З огляду на ранній вік та особливості мовленнєвого розвитку, зазвичай, усі діти-білінгви проходять фазу мовного змішування незалежно від білінгвальної пари. Але потрібно звернути увагу, що для певної категорії українських дітей ситуація мовного змішування стає нормою, особливо якщо сімейна мовна політика стимулює до цього вибірковістю ситуацій, що корелює із варіативністю мов. Білінгвальні сімейні мовні практики та двомовні дитячі колективи розхитують норми контактних мов, створюють ситуацію неконтрольованого змішування у мовленні, яке загрожує якості подальшого функціонування української мови. Вікові особливості раннього білінгвізму накладають відбиток на ті мовленнєві коди, якими дитина оволоділа. Певна обмеженість словникового запасу та його поповнення шляхом залучення лексем контактної мови, недоформованість граматичної системи та неусвідомлення всього спектру граматичних форм і категорій призводять до гібридизації словоформ і синтаксичних конструкцій у дітей-білінгвів [13]. Лінгвістичні механізми утворення мішаних форм дитячого мовлення та регулярне і варіантне утворення українсько-російських словотвірних гібридів потребує додаткового вивчення та осмислення, напрацювання особливої методики викладання української мови для дітей-білінгвів із метою корегування мовленнєвої поведінки.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, активний незбалансований білінгвізм є однією з ознак мовної ситуації у дитячих колективах України. Сімейна мовна політика здебільшого є лояльною до українсько-російської двомовності, а батьки як представники первинного для дитини соціуму і своєрідні мовні «взірці» та «орієнтири» досить часто демонструють відсутність мовної стійкості, перемикаючись з мови на мову – залежно від комунікативних умов. Критично важливим є не лише початок соціалізації, коли дитина знайомиться з новими мовними практиками і виробляє свої власні, але і процес соціалізації, бо він потребуватиме насамперед батьківського корегування мовленнєвої поведінки. Очевидно, частою є ситуація, коли діти до моменту потрапляння в садочок не були білінгвами, але в таких комунікативних обставинах і білінгвальному середовищі вони досить часто і вельми швидко стають активними білінгвами. Процес соціалізації передбачає спілкування, тому діти шукають можливості для спілкування з однолітками. Неоднорідність мовного середовища, тобто фактичний білінгвізм, свідчить, що значна частка дітей дошкільного віку, які відвідують дошкільні заклади освіти міста Києва, є українсько-російськими двомовними з різним ступенем активності двомовних мов: від пасивного сприйняття мови до активного використання. Складна мовна ситуація в дитячих колективах міста Києва вимагає більш активного втручання з боку держави, а саме – дошкільних закладів освіти, що мають брати до уваги комунікативну активність близькоспоріднених мов та стримувати поширення мішаних форм українсько-російського мовлення серед дітей-білінгвів, зокрема корегувальними навчальними програмами. Більшість батьків, які взяли участь в опитуванні, підтверджують тезу про негативний вплив масової українсько-російської двомовності на українськомовну компетенцію дітей, адже часте перемикання мовних кодів призводить до появи помилок інтерференційного характеру, поширення мішаних форм мовлення серед дітей-білінгвів.

Подальші наукові розвідки та дослідження мають дати відповіді на багато практичних питань щодо прагматичних аспектів мовних практик дітей-білінгвів.

Діаграма 3. Ваша дитина (діти) під час спілкування зі сторонніми людьми (інші діти, дорослі) може змінити мову спілкування (українська / російська мови) (140 відповідей)

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. К вопросу о многоязычии в детском возрасте. Москва : Педагогика, 1983. Т. 3 : Проблемы развития психики. 368 с.
2. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 56–67.
3. Засекіна Л. Мовна особистість у сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. № 5 (25) Д. С. 82–90.
4. Психологія мовлення і психолінгвістика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. О. Калмикова, Г. В. Калмиков, І. М. Лапшина, Н. В. Харченко; за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.
5. Auer P. *Bilingual Conversation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1984, 116 p.
6. Bialystok E. *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2001. 304 p.
7. Cummings J. The Entry and Exit Fallacy in Bilingual Education. *The Journal for the National Association for Bilingual Education (NABE Journal)*. 1980. Vol. 4. No. 3. P. 25–59.
8. Evrin M., Osgood C. Second language learning and bilingualism. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1954. Vol. 49 (Suppl.). P. 139–149.
9. King K., Fogle L. Bilingual parenting as good parenting: Parents' perspectives on family language policy for additive bilingualism. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2006. Vol. 9. Issue 6. P. 695–712.
10. Lambert W. E. *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US : Stanford Univ. Press, 1972. 362 p.
11. Lee P. Cognitive development in bilingual children : A case for bilingual instruction in early childhood education. *The Bilingual Research Journal*. 1996. Vol. 20. No. 3&4. P. 499–522.
12. Leopold W. F. *Speech development of a bilingual child: A linguist's record: in 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years*. Evanston (Ill) : Northwestern Univ. Press, 1939/1954. 188 p.
13. Quay S., Montanari S. Early bilingualism : From differentiation to the impact of family language practices. *E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.). Bilingualism across the lifespan : Factors moderating language proficiency*. 2016. P. 23–42.
14. Smith-Christmas C. What Is Family Language Policy? *C. Smith-Christmas. Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2016. P. 1–19.
15. Tomasello M. The usage-based theory of language acquisition. *Edith L. Bavin (Ed.). The Cambridge handbook of child language*. Cambridge : Cambridge Univ., 2009. P. 69–87.

REFERENCE

1. Vygotskiĭ, L. (1983). K voprosu o mnogoyazychii v detskom vozraste [The question of multilingualism in childhood]. Moskva : Pedagogika, 3 (“Problemy razvitiya psikhiki”) [Problems of development of the psyche] [in Russian].
2. Danylevska, O. (2013). Typy movnoĭ povedinky kyĭvskykh shkoliariv [Types of Linguistic Behavior of Kyiv Students]. *Ukrainska mova*, 2, 56–67 [in Ukrainian].
3. Zasekina, L. (2007). Movna osobystist u suchasnomu sotsialnomu prostori [Linguistic personality in the modern social space]. *Sotsialna psykholohiia*, 5 (25) D., 82–90 [in Ukrainian].
4. Psykholohiia movlennia i psykholinhvistyka [Psychology of speech and psycholinguistics]: navchalnyĭ posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv / L. O. Kalmykova, H. V. Kalmykov, I. M. Lapshyna, N. V. Kharchenko; za zah. red. L. O. Kalmykovoĭ. Kyiv: Pereiaslav-Khmelytskyĭ pedahohichnyĭ instytut, v-vo “Feniks”, 2008 [in Ukrainian].
5. Auer, P. (1984). *Bilingual Conversation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
6. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
7. Cummings, J. (1980). The Entry and Exit Fallacy in Bilingual Education. *The Journal for the National Association for Bilingual Education (NABE Journal)*, 4 (3), 25–59.
8. Evrin, M., Osgood, C. (1954). Second language learning and bilingualism. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49 (Suppl.), 139–149.
9. King, K., Fogle, L. (2006). Bilingual parenting as good parenting: Parents' perspectives on family language policy for additive bilingualism. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 9 (6), 695–712.
10. Lambert, W. E. (1972). *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford Univ. Press.
11. Lee, P. (1996). Cognitive development in bilingual children: A case for bilingual instruction in early childhood education. *The Bilingual Research Journal*, 20 (3&4), 499–522.
12. Leopold, W. F. (1954). *Speech development of a bilingual child: A linguist's record: in 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years*. Evanston (Ill): Northwestern Univ. Press.
13. Quay, S., Montanari, S. (2016). Early bilingualism: From differentiation to the impact of family language practices. *E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.). Bilingualism across the lifespan: Factors moderating language proficiency*, 23–42.
14. Smith-Christmas, C. (2016). What Is Family Language Policy? *C. Smith-Christmas. Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–19.
15. Tomasello, M. (2009). The usage-based theory of language acquisition. *Edith L. Bavin (Ed.). The Cambridge handbook of child language*. Cambridge: Cambridge Univ., 69–87.